

УДК 504(07)

Світлана Совгіра

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Проблема виходу людства із глобальної екологічної кризи, збереження природних умов існування цивілізації потребує нагального розв'язання через формування екологічної культури, яка є необхідною передумовою оптимізації взаємовідносин суспільства та природи. Екологічній культурі як складовій світової характерне глибоке усвідомлення важливості сучасних екологічних проблем у житті і в подальшому розвитку людства на планеті.

Різні аспекти формування екологічної культури майбутніх учителів, зокрема відповідальне ставлення до природного середовища, вивчення екологічних та еколого-педагогічних проблем розглядали науковці: О. Базалук, П. Бачинський, М. Бербець, О. Вернік, Е. Гірусов, О. Головка, С. Дерябо, В. Єрмолаєва, А. Захлебний, І. Зверев, М. Кисельов, В. Кобилянський, О. Король, І. Костицька, С. Кравченко, В. Крисаченко, П. Кяхрик, О. Лабезна, Т. Лиханова, Л. Лук'янова, О. Макарова, А. Миронов, М. Моїсеєв, В. Некос, Г. Пономарьова, Н. Пустовіт, Є. Сластьоніна, М. Стельмахович, І. Токарева, А. Толстоухов, Е. Турдикулов, Г. Шведс, М. Швед, С. Шмалей, Н. Ясінська.

Усі автори одностайні в думці, що освіта є стратегічним чинником подолання екологічної кризи, але вони констатують, що ця роль у сучасному суспільстві ще на жаль належним чином не усвідомлена.

В Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції екологічної освіти України екологічна освіта розглядається як цілісне культурологічне явище, яка має спрямовуватися на формування екологічної культури особистості з урахуванням наукових світових та українських надбань.

На сучасному етапі розвитку трансформаційних процесів в освіті та екологічних проблем в Україні вищі навчальні заклади надають студентам професійну екологічну (екологічні вищі навчальні заклади, екологічні факультети, екологічні кафедри) і професійну педагогічну (вищі педагогічні навчальні заклади, кафедри педагогіки та психології) підготовку. Професійна екологічна підготовка завершує формування екологічного світогляду кожного студента, професійна педагогічна, крім цього, навчає вирішувати екологічні проблеми на фаховому рівні. М. Єгоров визначає три групи спеціальностей: перша «...пов'язана безпосередньо із вивченням природи і розробленням її ресурсів... Друга група включає спеціальності, пов'язані з виробництвами, потенційно-шкідливими для навколишнього середовища... До третьої групи віднесено спеціальності, випускники яких отримують загальні науково-технічні знання з охорони природи з метою їх поширення і виховання в інших членів суспільства любові, розумного і бережливого відношення до природи» [3, с. 40].

Саме третій напрям підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі на основі викладання фахових, професійно орієнтованих, суспільно-гуманітарних та природничо-математичних дисциплін надзвичайно важливий для формування екологічної культури майбутніх учителів.

Система формування екологічної культури в педагогічних університетах на сьогодні не є єдиною для студентів різних факультетів. Так, на природничо-географічному факультеті (біологічний, хімічний, географічний тощо) передбачається еколого-педагогічна (фахова) підготовка студентів відповідно до характеру їхньої майбутньої педагогічної діяльності, на факультетах неприродничого профілю така підготовка опирається на досягнення природничих наук: біології, географії, фізики, хімії, медицини, основ законодавства і раціонального природокористування. На природничо-географічному факультеті у педагогічних університетах вищих навчальних закладів готують фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів (бакалаврів, спеціалістів, магістрів) за такими спеціальностями: біологія, хімія, географія тощо. Після закінчення навчання їм присвоюються кваліфікації, наприклад: «учитель біології, валеології та основ екології загальноосвітнього навчального закладу I–III ступенів, спеціаліст з декоративно-паркового садівництва». Тому в навчальних планах передбачено вивчення дисциплін екологічного змісту: «Загальна екологія», «Екосистемологія», «Заповідна справа», «Екологія рослин і тварин», «Екологія людини», «Охорона природи», «Проблеми урбозоології», «Охорона фіторізноманіття України» тощо.

Згідно з навчальним планом Волинського, Львівського, Черкаського національних університетів студентами природничого факультету вивчаються фундаментальні природничі науки («Загальна екологія», «Фізика», «Хімія», «Біологія»), професійно орієнтовані дисципліни («Основи гідрології», «Гідрохімія», «Екологічний менеджмент», «Екологічна географія», «Радіоекологія», «Методика екологічних досліджень», «Біогеохімія» тощо) і вибіркові навчальні предмети («Регіональні екологічні проблеми», «Охорона водного басейну», «Екологія людини», «Екологія кризових ситуацій» тощо).

У Мелітопольському педагогічному університеті на хіміко-біологічному та географічному факультетах читаються спецкурси екологічного змісту: «Екологічна анатомія рослин», «Основи заповідної справи», «Екологічні експертизи», «Глобальні проблеми людства», «Нове екологічне мислення», «Урбоекологія», «Валеологія», «Хімія довкілля» тощо [1].

У Харківському педагогічному університеті ядром блоку фундаментальних професійно орієнтованих дисциплін є курс «Основи загальної екології і неоекології». Науковому обґрунтуванню поняття «неоекологія» присвячено цілу низку робіт, серед них «Формування неоекології – результат дії закону спадкоємного оновлення наукового знання» (В. Некос) [8]. Думку про доцільність введення нового поняття поділяють не всі науковці. Так, за словами В. Рибнікова, ефективнішою альтернативою є

виокремлення із синтетичної дисципліни «Неоекологія» трьох самостійних дисциплін: «Теоретична екологія», «Біоекологія» та «Сучасні екологічні проблеми» – тим більше, що аналоги всіх цих курсів є в чинних програмах більшості закладів освіти, які готують екологів. Водночас не можна не відмітити вочевидь прогресивне ставлення авторів стандарту до теоретичної екології» [9, с. 139].

У Вінницькому, Кіровоградському, Уманському педагогічних університетах викладаються обов'язкові екологічні дисципліни та спецкурси: «Основи екології», «Охорона природи», «Радіоекологія».

Проте, як переконує практика, сьогодні екологічна культура майбутніх педагогів не відповідає потребам суспільства у формуванні гармонійних стосунків людини й природи. Інноваційні можливості вищої освіти в питаннях навчально-виховного процесу значно обмежуються вимогами державних стандартів, що стосується напрямів спеціалізацій, переліків обов'язкових навчальних дисциплін, регламентації обсягу часу (кількістю годин), який виділено на вивчення екологічних дисциплін та традиційно-інформаційної системи передачі майбутнім учителям найважливіших здобутків у тій чи тій галузі.

В умовах реформування освіти, розвитку ринкових відносин та зростання екологічної кризи така підготовка фахівців не може задовольнити наше суспільство. Сьогодні у вищих навчальних закладах розробляються та застосовуються нові педагогічні технології у навчально-виховному процесі (І. Дичківська, М. Кларін, М. Левіна, О. Матвієнко, Л. Онищук, О. Остапчук, Н. Побірченко, Д. Чернилевський та ін.).

З урахуванням особистісно гуманістичного принципу освіти у вищому навчальному закладі орієнтовано на «...такі психолого-дидактичні категорії, як процесуальна орієнтація, навчальне дослідження, збір даних, передача знань, вирішення проблеми, висунення і перевірка гіпотез, експеримент, рефлексивне, критичне, творче мислення, аргументація, моделювання, розвиток сприйняття, рольові ігри, пошук особистісних смислів, прийняття рішень, співвіднесення моделі і реальності, релевантність» [4, с. 7–8].

Основними принципами формування екологічної культури майбутніх педагогів є системність, неперервність, наступність. Звідси випливає, щоб сформувати в майбутніх педагогів екологічну культуру, необхідно залучати всі сфери педагогічної діяльності, наукові напрями та природоохоронну роботу.

У сучасних педагогічних дослідженнях значна увага приділяється питанням взаємозв'язку екологічної культури та інших якостей особистості. Дослідники Н. Лисенко, Л. Лук'янова, В. Смікал, Г. Тарасенко, Н. Ясінська та ін. доходять висновку, що жодна з екологічних якостей особистості не вільна від впливу рівня розвитку культури.

Так, Г. Тарасенко в дисертаційному дослідженні «Формування естетико-екологічної культури вчителя» (1996), розглядаючи означену проблему, наголошує на взаємопоєднанні культури та світогляду і вважає,

що «світогляд є критерієм культури особистості» [11, с. 64]. У своїй роботі автор формує культуру студентів на основі світогляду й свідомості та робить слушні висновки про те, що «сучасна система підготовки вчителя до реалізації світоглядних функцій освіти поки що перебуває у стані активних пошуків шляхів оптимізації готовності педагога до вирішення глобальних суспільних проблем, у тому числі проблем екологічних» [11, с. 140].

У дисертаційному дослідженні «Теорія і методика формування еколого-педагогічної культури вихователя дошкільного закладу в системі вищої педагогічної освіти України» (1996) Н. Лисенко розглядає екологічний світогляд майбутнього вчителя в комплексному поєднанні екологічної культури та екологічної свідомості і передбачає етапи формування екологічної культури, в яких поєднано компоненти екологічного світогляду і свідомості. Автор вбачає такі етапи: збереження на вікових періодах особистості «попередньо набутих знань, уявлень, практичних умінь і навичок її розвитку і вдосконалення, виникнення на цій основі нових ознак, ціннісних орієнтацій, поглядів, елементів, переконань, які характеризують конкретний етап і прогнозують потенції особистості на майбутнє» [5, с. 65].

В. Смікал у роботі «Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва» (2002) поєднує культуру і світогляд майбутнього вчителя та визнає, що «важливість формування світоглядної культури людини зумовлюється насамперед тим, що вона визначає спрямованість особистості, є основним стрижнем її організації у житті...» [10, с. 4]. Автор досліджує компоненти світогляду: знання, переконання, діяльність, емоції, погляди, цінності, але не зачіпаючи проблему взаємодії людини і природи.

Н. Ясінська, характеризуючи у статті «Розвиток екологічної спрямованості педагогів у процесі післядипломної освіти» означену проблему, вважає, що вона «передбачає розуміння і внутрішнє сприйняття цілей і завдань їхньої екологічної діяльності, інтересів, ідеалів, установок, поглядів, переконань, які до неї належать» [12, с. 5]. Автор відносить ці риси і компоненти до екологічної культури та екологічної свідомості. Як бачимо, розглядаються і компоненти екологічного світогляду, але без виділення їх в окрему категорію.

Дослідження «Формування екологічної культури учнів ПТУ в процесі вивчення предметів професійно-технічного циклу» (1994) Л. Лук'янової побічно зачіпає світоглядні питання екологічної освіти, вказуючи на необхідність «посилення еколого-світоглядних орієнтацій освіти...» за рахунок насичення навчальних предметів екологічним матеріалом, розробленням і введенням спеціальних та інтегрованих курсів, «...включення до змісту екологічної освіти результатів тих наукових досліджень у галузі навколишнього середовища, які пов'язані з регіонально-галузевою спеціалізацією» [6, с. 16–17]. Автор дає характеристику екологічній освіті, екологічному вихованню, екологічній культурі, екологічній компетентності на основі розвитку в учнів ціннісних

орієнтацій, поглядів та переконань. Позитивним моментом дослідження є визначення провідних напрямів екологічної підготовки учнів ПТУ: «1) ознайомлення з різноманітними екологічними аспектами на уроках загальноосвітніх предметів і дисциплін; 2) посилення практичного спрямування екологічної освіти та виховання у системі позаурочних занять, під час суспільно-корисної праці» [6, с. 38].

Крім вищезазначених науковців, відзначають поєднання професійного спрямування розвитку екологічної культури та її роль у формуванні світоглядних позицій, але не тільки в педагогічних, а й аграрних та технічних закладах А. Азархін, Т. Вайда, Н. Грейда, В. Каленська, С. Лебедь, Н. Негруца, Є. Сластьоніна.

Цінною в плані формування екологічної культури людства є дисертація М. Бауера «Екологічні знання в контексті формування світоглядних цінностей суспільства» (1998), хоч зміст роботи не торкається проблеми формування екологічної культури в майбутніх учителів. Автор стисло розглядає різні екологічні категорії: освіту, культуру, світогляд, свідомість, їх структуру й зміст і вважає, що «всі вказані компоненти взаємозв'язані, хоч кожен з них відносно самостійний. Між ними існує певна наступність. Так, екологічна свідомість, що займає провідне місце в наведеній сукупності, детермінується відповідними знаннями і екологічним мисленням. Її ядром є екологічний світогляд, а екологічна культура в свою чергу – складник екологічного світогляду» [2, с. 75].

Найбільш визначною, на наш погляд, при розгляді проблеми формування екологічної культури майбутніх учителів є монографія А. Миронова «Содержание экологического образования будущего учителя» (1989) [7]. У дослідженні докладно і показово відображено всі аспекти екологічної культури майбутнього вчителя: емоційно-ціннісні стосунки, екологічні знання, екологічна діяльність вчителя, шляхи відображення змісту екологічної освіти у програмах і навчально-методичних матеріалах та шляхи реалізації змісту екологічної освіти у педагогічній діяльності: 1) формування екологічних знань, 2) умінь для екологічного виховання учнів, 3) розвиток досвіду творчої екологічної діяльності, 4) формування емоційно-ціннісних відносин.

Узагальнюючи сучасні дисертаційні дослідження та наукові публікації, зазначимо, що на сьогоднішній день домінуючим у екологічній освіті є культурологічний підхід, який розглядається науковцями в різних аспектах: через поведінку в природному середовищі, систему екологічної освіти, екологічну вихованість, екологічне мислення, різні напрями вивчення екологічних та еколого-педагогічних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безперервна екологічна освіта і виховання молоді у м. Мелітополь (з досвіду Мелітопольського державного педагогічного університету) / І. П. Аносов, Л. В. Антоновська, О. І. Кошелів, Л. В. Афанасьєва //

- Фальцфейнівські читання : [зб. наук. праць] ; ред. кол. С. В. Шмалей, Л. Ю. Русіна, І. А. Акімов та ін. – Херсон, 2003. – С. 19–23.
2. Бауер М. Й. Екологічні знання в контексті формування світоглядних цінностей суспільства : дис. ... кандидата філос. наук : 09.00.09 / Бауер Михайло Йозефович. – К., 1998. – 180 с.
 3. Егоров Н. О системе подготовки специалистов по вопросам охраны окружающей среды / Н. Егоров // Охрана окружающей среды: проблемы просвещения : [книга] ; перевод с фр. Т. К. Черемухиной, С. К. Розова ; ред. и послесл. А. Г. Воронова. – М. : Прогресс, 1983. – С. 36–42.
 4. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках : пособие к спецкурсу [для высших учебных заведений, институтов усовершенствования учителей, повышение квалификации работников образования] / Михаил Владимирович Кларин. – М. : Арена, 1994. – 222 с.
 5. Лисенко Н. В. Теорія і методика формування еколого-педагогічної культури вихователя дошкільного закладу в системі вищої педагогічної освіти України : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Лисенко Неллі Василівна. – Івано-Франківськ, 1996. – 391 с.
 6. Лук'янова Л. Б. Формування екологічної культури учнів ПТУ в процесі вивчення предметів професійно-технічного циклу : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Лук'янова Лариса Борисівна. – К., 1994. – 203 с.
 7. Миронов А. В. Содержание экологического образования будущего учителя : монография / Анатолий Владимирович Миронов. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1989. – 219, [1] с.
 8. Некос В. Ю. Формування неоекології – результат дії закону спадкоємного оновлення наукового знання / В. Ю. Некос // Людина і довкілля. Проблеми неоекології. – Х. : Вид-во ХНУ, 2000. – Вип. 1. – С. 5–9.
 9. Рибніков С. В. Екологічна освіта як чинник формування системного мислення / С. В. Рибніков // Проблеми освіти : наук.-метод. збірник / [колектив авт.; ред. кол. В. О. Зайчук (гол. ред.), Ю. І. Горобець, К. М. Левківський та ін.]. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2001. – Вип. 26. – С. 136–143.
 10. Смікал В. О. Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Смікал Вікторія Олексіївна. – К., 2002. – 209 с.
 11. Тарасенко Г. С. Формування естетико-екологічної культури вчителя : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Тарасенко Галина Сергіївна. – К., 1996. – 453 с.
 12. Ясінська Н. Розвиток екологічної спрямованості педагогів у процесі післядипломної освіти / Н. Ясінська // Педагогічний пошук. – 2005. – № 4. – С. 4–5.
-